DEBRECENI REFORMÁTUS HITTUDOMÁNYI EGYETEM

DOKTORI ISKOLA

A SZÖVETSÉG-ESZME POLITIKAI TEOLÓGIÁJA

AZ ARCHAIKUS SZAKRALITÁSTÓL A KORTÁRS DILEMMÁKIG

✷

TÉZISFÜZET

KÉSZÍTETTE: Gyene István Hunor

TÉMAVEZETŐK: Dr. Fazakas Sándor, tanszékvezető egyetemi tanár (DRHE)
Dr. Balogh László Levente, tanszékvezető egyetemi docens (DE)

Debrecen
2026

I.
A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÁRGYA

A vallás és a politika évezredeken átívelő, az emberi kultúra alapstruktúráit formáló, mélyen rétegzett, megannyi múltból örökölt és jelenkori feszültséggel terhelt, komplexitása ellenére egymással mégis organikus módonösszefonódó világainak viszonyrendszere számos interpretációs keret révén artikulálható.

A két entitás kapcsolódási pontjait feltáró lehetséges koordináta-rendszerek közül jelendoktori értekezés a politikai teológia keretrendszerét a politikai vallás fogalmi és történeti dimenzióival ötvözve vizsgálja meg a szakrális-archaikus gyökerű szövetség-eszme fejlődéstörténetét, belső logikájának paradigmaváltásait és politikai transzlációit.

A dolgozat fókuszahangsúlyosan a sínai hagyomány szerződéses-horizontális logikájú modelljének társadalomszervező és politikaformáló működésére, valamint hatásmechanizmusainak feltárására irányul.

A kutatás mindezek mentén a sínai tradíciójú szövetség-gondolat funkcionális genealógiájakéntazt a több ezer éve tartó folyamatot kíséri nyomon, melynek során ez a mindmáig meghatározó teológiai fundamentumot jelentő, paradigmatikus, közösségalkotó, közösségmegtartó, egység- és koherenciaképző gondolat eredendően szakrális dimenzióval bíró vallási fogalombóla nyugati ember politikai felelősségének egyik legfontosabb teológiai forrásává,autonómiájának,politikai identitásának és társadalmi létének egyik alapvető szerkezeti pillérévé, a jogalapú közösségépítés eszközévé, végső soron pedig a modern alkotmányos demokráciák egyik kulcsfontosságú strukturális szervezőelvévé vált.

A dolgozat célja specifikus politikai transzlációs és szekularizációs jelenségekre koncentrálva annak megragadása, hogy a történelem során miként működött a sínai szövetség-eszme előbb teológiai paradigmaként, később valóságértelmezési keretként, majd hogyan transzformálódott alkotmányos praxissá, és mi történt a társadalmi-politikai térrel akkor, amikor a modern korban ez a teológiai – a felelősségre, a jogegyenlőségre, a törvény uralmára épülő – fékrendszer megszűnt, s helyét a riválisdávidi modell torz, szekularizált változata vette át.

A munka szándéka, hogy a magyar nyelvű teológiai szakirodalomban mindeddig csekély érdeklődés övezte kérdéskör középpontba állításával egyszerre képviseljen tudományos, egyházi és társadalmi relevanciát, miközben a XXI. század jelenségeinek figyelembevételével a történelmi örökség vetületeinek mélyebb megértésére, illetve a levonható

következtetéseknek a jelenkor sürgető dilemmáira történő alkalmazására és érvényesítésére törekszik.Mindezeknek megfelelően a bevezetést követően a dolgozat első tartalmi egysége a politikai teológia és a politikai vallás fogalomtörténeti, illetve elméleti alapjainak lefektetésével kijelöli és rögzíti a kutatás egészének koordináta-rendszerét.

A következő szakasz előbb az ókori keleti gyökerek feltárásán, majd az Ószövetség *brīt,* illetve az Újszövetség *diathḗkē* fogalmainakteológiai-történeti kifejtésén keresztül egyrészt rámutat a sínai és a dávidi szövetséghagyomány feszültségére, másrészt felfejti az előbbiben rejlő felelősséget, autonómiát és politikai etikát teremtő teológiai-politikai potenciált.

A negyedik fejezet a (késő) reformátori szövetségteológia elemzése által azt illusztrálja, hogy az emberi tapasztalat fizikai síkjára emelt szövetség-gondolat hogyan nyert politikai artikulációt a kor teológiai gondolkodásában, s politikai intézményesülése által a „szívbe írt törvény" miként vált történelmi dimenzióban is értelmezhetővé.

Ezt követően a reformátori szövetségteológiai szemléletre organikusan építő, a teóriát és a praxist következetesen szintetizáló puritanizmus bemutatása következik, amelypolitikai teológiájának középpontjába a szövetség princípiumát állítva a modern kor alkotmányos demokráciáinak prototípusát hozta létre.

Mindennek XX. századi torzulásaként, egyúttal a dávidi hagyomány negatív csúcspontjaként tárgyalja a hatodik fejezet a nemzetiszocializmus politikai vallását, amely történeti kontrasztparadigmaként mindmáig drámai élességgeldemonstrálja a szövetségi struktúra etikai kiüresítésének, tartalmi megmérgezésének, valamint a hit és az egyház politikai instrumentalizálásának veszélyeit.

Az utolsó fejezet az 1945 utáni politikai teológiai irányzatok áttekintésével és a kutatás eredményeinek összegzésével azt a kérdést kívánja megválaszolni, hogy a feltárt elméleti alapok, a vizsgált történeti hagyományok és az új felismerések hogyan integrálhatóak sikeresen a jelenkor folyamataiba, azaz a szövetség-gondolat öröksége a XXI. század kihívásai közepette miként válhat az etikai orientáció és a hiteles társadalmi felelősségvállalás iránytűjévé az egyház számára.

II.
A TÉMAFELDOLGOZÁS MÓDSZERTANA

A disszertáció módszertani tekintetben interdiszciplináris szemléletű, alapvetően történeti elemzésen alapuló rendszeres teológiai reflexió.

A kutatás nem törekszik klasszikus eszmetörténeti, fogalomtörténeti vagy dogmatikai teljességre, hanem azt vizsgálja, hogy a bibliai szövetség-eszme – mint eredendően közösséget konstituáló szakrális-jogi princípium – a történelem folyamán miként működött előbb teológiai paradigmaként, majd valóságértelmezési keretként, s végül hogyan lényegült át társadalmiés politikai szervezőelvvé. A munka vezérfonalát a sínai hagyományú, szerződéses-horizontális szövetség-modell funkcionális genealógiája képezi, amely specifikus politikai transzlációs és szekularizációs folyamatokra, továbbá az ezeket kísérő jelenségekre fókuszálva tárja fel ennek működési és hatásmechanizmusait, rávilágítva egyúttal a dávidi tradícióból táplálkozó, vertikális-hierarchikus természetű „rivális ősparadigmával" való tartalmi-strukturális feszültségre.

A dolgozat fundamentumát a rendkívül szerteágazó – teológiai, politikai, történettudományi és szociáletikai – hazai és nemzetközi szakirodalom, illetve azon primer források jelentik, melyeknek feldolgozása és elemzése során alapvető fontossággal bírt a forráskritika alkalmazása, a kontextusban történő értelmezés, valamint a tudományos nézőpontok célzott ütköztetése. Mindennek fogalmi és elméleti keretrendszeréül a politikai teológia szolgál, melynek értelmezési horizontját a kutatás a politikai vallás diagnosztikai eszköztárával tágítja.

Az értekezés forrásbázisa több hangsúlyos pilléren nyugszik, ezek analízise forráskritikai és komparatív módszerekkel történt:

- *Ókori keleti és biblikus gyökerek feltárása*: a hettita és egyiptomi szövegemlékek, valamint a héber és görög nyelvű szentírási szövegek tanulmányozásakor elsősorban ezek angol és német nyelvű fordításai és elemzései nyújtottak kiindulási alapot.
- *A szövetségteológia szisztematikus politikai intézményesülésének bemutatása*: a reformátori szövetségteológia meghatározó alakjai– Luther Márton, Kálvin János, Heinrich Bullinger, Johannes Coccejus és Johannes Althusius– műveinek interpretációja során a latin nyelvű eredeti forrásokra támaszkodtam, melyeket a szöveghűség szem előtt tartásávalaz angol és német nyelvű fordításokkal vetettem egybe, illetve egészítettem ki.

A puritán politikai teológia és szövetségi gondolkodás tárgyalásakor a meghatározó kordokumentumok (pl. *MayflowerCompact*) vizsgálatát a korabeli lelkiségi irodalom (Richard Baxter, Jonathan Edwards, Samuel Rutherford) bevonásával bővítettem, miközben a puritanizmus legjelesebb kutatóinak (többek között Perry Miller, James I. Packer, Francis Bremer) tudományos eredményeire támaszkodtam.

○ *A kontrasztparadigmaként értelmezett nemzetiszocializmus politikai vallásának analízise*: az elsődleges források (mindenekelőtt Adolf Hitler írásai és beszédei, illetve kisebbhangsúllyal Joseph Goebbels és Franz von Papen vonatkozó megnyilatkozásai) esetében az eredeti, német nyelvű dokumentumokat és a Német Szövetségi Levéltár (*Bundesarchiv*)digitális adatbázisában szereplő szövegeket vettem alapul, amelyeket a kortárs protestáns teológia – a nemzetiszocialista eszmével rezonáló – áramlataival (kiemelten Paul Althaus és Emanuel Hirsch nézeteivel) állítottam párhuzamba, s mindezt a hitvalló teológiareflexióival(Barmeni Teológiai Nyilatkozat, Karl Barth és Dietrich Bonhoeffer álláspontja,Barth–Brunner-vita) ütköztettem.

A témafeldolgozás során – mintegy az értekezés megírásának egyik legfőbb motivációjaként – mindvégig a teológiai hermeneutika módszere érvényesült.

Az archaikus és szakrális gyökerek áttekintése, a forrásszövegek elemzése, a kordokumentumok kritikai interpretációja és magának a szövetség-eszmének az adott teológiai-történelmi kontextusban történő elhelyezése egyaránt a kutatás jelenkorra vonatkoztatott legfőbb célját, azaz a keresztyén egyház (*communiosanctorum*)érdemiönreflexióját, építő közösségformálását és hiteles társadalmi felelősségvállalását megalapozó társadalometikai és egyházstratégiai konzekvenciák levonását szolgálta.

III.
A DOKTORI ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

A XXI. század harmadik évtizedében olyan, több társadalmi alrendszerben egyidejűleg jelentkező, egymást erősítő, illetve egymással szinergikus kölcsönhatásban lévő globális folyamategyüttesnek lehetünk tanúi, amelyet a korábbi civilizációs korszakhatárokhoz hasonlóan indokoltan lehet paradigmaváltásként azonosítani.

A jelenkor világpolitikai viszonyainak átrendeződése, a technológia robbanásszerű fejlődése által táplált infokommunikációs forradalom, valamint az általános értékvesztéssel összefüggő társadalmi polarizáció mélyülése nyomán átalakuló közösségi, politikai és gazdasági struktúrák a keresztyén egyházat is olyan komplex – a prófétai-őrállói tisztét, identitásátés tanúságtételének hitelességét érintő – kihívások elé állítják, amelyek asúlyos etikai dilemmákat felvető,tanulási időt ugyanakkor nem hagyó „folyékony modernitás" korában a hagyományos válaszok újragondolását, illetve a cselekvési formákadaptációját követelik meg.

A saját felekezetem és egyházam iránti elköteleződés ösztönző ereje mellett a kutatás primer motivációját az a felismerés adta, hogy a hazai – református – teológiai diskurzusban többnyire perifériára szoruló, azonban hatalmas, kiaknázatlan potenciállal bíró politikai teológia éppen korunk végtelenül fragmentált, relativizmus uralta világában jelent olyan orientációs eszközt, amely a társadalmi szerepvállalás értelmezésében, a politikai hatalomhoz való viszonyulásban, a közösségiség ügyének előmozdításában, az egyház önidentifikációjának és önreflexiójának kérdésébenszolgál értelmezési-analitikai keretként. E felismerés talaján a dolgozat alapvető célja abban állt, hogy a politikai teológia hermeneutikai lencséjén keresztül specifikus történeti csomópontok mentén vizsgálja meg a bibliai szövetség-eszme fejlődéstörténetét, s bizonyítsa, hogy az nem egy letűnt dogmatikai tétel, hanem olyan hiteles, napjainkban iskomoly megfontolásra érdemes válaszokat nyújtani képes teológiai princípium, amely a keresztyén hit és közösségi lét egyik legrelevánsabb fundamentumaként a nyugati (politikai) kultúra és identitás meghatározó, formáló ereje.

Első lépésként az értekezés hermeneutikai-diagnosztikai keretrendszerének felállítása történt meg. Bár a dolgozat a politikai teológia és a politikai vallás terminusaira nem rivális vagy konkurens fogalmakként tekint, ezek megkülönböztetése mégis lényeges, hiszen amíg a politikai teológia a vallás és a politika közötti strukturális-funkcionális analógiák kimutatására szolgáló elméleti értelmezési keret, addig a politikai vallás maga a praxis, melynek során egy abszolutizált politikai ideológia radikális teljességigénnyel fellépve a vallás helyébe lép és

szakralizálja a politikai szférát. E kategóriák világos rögzítése biztosítja a precíz fogalmi és diskurzusbeli tájékozódást, illetve azt az értelmezési dioptriát, amely által lehetővé válik a szövetség-gondolat történeti transzlációinak és torzulásainak tudományos igényű megragadhatósága.

Ennek kiindulópontjaként a dolgozat mindenekelőtt a szövetség-eszme ókori keleti gyökereit vonja komparatív elemzés alá, s megállapítja, hogy a korai magaskultúrákban a transzcendens és immanens rendet garantáló láthatatlan „kötelék"volt az az isten- és embervilágot a szakrális reprezentánson keresztül összekötő, a társadalmi koherencia alapját képező, az egyén és a közösség egész életét annak minden pillanatában meghatározóeszmekomplexum, amely szellemi talapzatául szolgált az ókori Izrael *brīt*-fogalmának.

A sínai szövetségmodell egészen sajátos felfogásban adoptálódván forradalmi teológiai és politikai innovációt hordozott magában, amikor a korábban jellemzővertikális hatalomfelfogással szemben az Istennel kötött szövetség horizontális, kölcsönös feltételeken nyugvó, a királyt a törvény uralma alá rendelő társadalmi-politikai berendezkedést vizionált, egyúttal mintegy szétszakítva vallás és politika addigi organikus, koherens egységét.

Ezt a sínai hagyományt internalizálta a „szívbe írt törvény" ígéretével a Jeremiás neve alatt fennmaradt prófétai hagyományanyag, amit az Újszövetség *diathḗkē* fogalma még inkább etikai síkra emelt, megteremtve ezáltal a külső kényszerektől mentesen is etikus, felelős, autonóm cselekvésre képes egyén, illetve a közösségi-etikai alapra helyezett politika teológiai dimenzióját. Az új szövetség praxisa egyszersmind minden földi hatalmat deszakralizált akkor, amikor a szeretet parancsát emelte a politika végső korlátjává, a keresztyén közösség legfőbb iránytűjévé, belső szervezőerejévé pedig az *agapé* által áthatott szolgálatot, szolidaritást és kölcsönös felelősségvállalást tette meg. A dolgozat rámutat arra, hogy ez a fejlődési ív hívta életre a politikailag is autonóm keresztyén polgár fogalmát, a politikai teológia horizontján pedig ugyancsak ez a transzformációs folyamat tekinthető a szövetség-eszme demokratizálódása egyik eszmetörténeti kiindulópontjának, végső soron a demokrácia, a republikanizmus és az önkormányzatiság egyik legmélyebb teológiai gyökerének.

A disszertáció egyik legfőbb konklúziója annak igazolása, hogy a reformátori szövetségteológia teológiai és történelmi jelentősége éppen abban állt, hogy a föderatív gondolatot szervesen a vertikális-hierarchikus rendhez illesztő középkori teológiai gondolkodással szemben közvetlenül nyúlt vissza az ószövetségi, kölcsönös feltételeken nyugvó, szerződéses forráshoz és azt a társadalomszervezés síkjára emelte, megteremtve előbb a föderális berendezkedés elvi alapjait, majd ezáltal a modernalkotmányosság teológiai és jogi előfeltételeit. A munka a legkiemelkedőbb reformátorok és politikai gondolkodók

szövetségteológiai szemléletének ábrázolásán keresztül mutatja be a sínai modell politikai gyakorlattá válásának lépcsőzetes folyamatát, azt a lenyűgöző dinamikát, ahogyan a *testamentum* az egyoldalú, kegyelmi jelleg hangsúlyozásától (Luther Márton) politikai és közjogi valósággá, szekularizált *pactummá* vált (Johannes Althusius).

Teória és praxis kora újkori szintézisének, azaz a teológiai gondolat politikai intézményesülésének csúcspontját a dolgozat a puritán társadalomépítés amerikai kísérletében azonosítja, igazolván egyúttalazt a tézist, mely szerint a puritanizmus távolról sem csupán egy szűk értelemben vett vallási doktrínát vagy puszta felekezeti hovatartozást jelölt, hanem az élet minden területét átszövő ethoszként– a szövetség-gondolatrendkívül erős közösségi aspektusáta politikai rend megfelelő megértésének kulcselemévé emelve –magát az államfelfogást is formálta. A disszertáció arra a következtetésre jut, hogy a puritanizmus az életre váltott Szentírás, az Isten akaratába való belesimulás, az Ige szerinti *reformatio vitae*volt, amely legalább akkora hangsúlyt helyezett Isten uralmának szellemi, mint annak gyakorlati megvalósítására.Amint az igazolást nyer, a puritánok politikai teológiájában a vallási tanítások és a politikai gondolkodás kölcsönösen formálták egymást, s e szoros összefonódás öröksége – amely többek között a puritán gyülekezetek autonóm önigazgatásában, a decentralizált hatalomgyakorlásban, a hatalmi egyensúlyt, a vallási toleranciát, a korlátozott kormányzás módjait övező vitákban, a polgárok közügyekben való aktív részvételét támogató felfogásban manifesztálódott – az amerikai demokrácia, az alkotmányosság, a politikai kultúra és identitás meghatározó szellemi táptalaját jelentette.

Amíg azonban a vallás és a politika kölcsönhatásának gazdagságáról kitűnő példát nyújtó puritanizmus esetében a teológiai-vallási tartalmak politikai transzlációjával kapcsolatban egyértelműen vallási indíttatásról, illetve teológiai megfontolásokról, „pozitív szekularizációról" beszélhetünk, addig a történelem számos olyan intő precedenst is kínál, amikor ez az „átkönyvelés" könyörtelen és destruktív hatalompolitikai célokat szolgált.

A dolgozat a XX. századi német nemzetiszocializmus eszmeiségében a dávidi szövetségmodell negatív betetőzését diagnosztizálja– egy olyan, a szövetség belső struktúráját áthelyettesítő, belső tartalmát patologikusan torzító, szekularizált üdvtörténetet hirdető, totális uralmi rendszert, amely a szakrális szimbolika, a vallási retorika és a vallásos emóciók brutális kisajátításával,asínai hagyomány etikai-normatív fékrendszerét kiiktatva a „negatív szekularizáció" mutációjaként totalitárius politikai vallást épített ki. A szakrális hagyományokon keresztül a kulturális otthonosság érzetét hordozó analógiák révén „imitatív legitimációt" teremtő hatalmi rezsim kapcsán a kutatás rávilágít arra, hogy az a szövetség alapstruktúrájában Isten és a nép szerződéses közösségének helyére a *Führer* és a

Volksgemeinschaft unio mysticáját, a törvény helyéreaz „ezeréves birodalom” ígéretét, a választott nép helyére pedig az árja faj biológiai kiválasztottságát helyezte.

A disszertáció mindemellett nem mulasztja el a totalitárius állammal az Ige szuverenitását szembeállítani, amelyet a protestáns hitvalló reflexió elemzése révén mutat be. Ennek során megerősítést nyer az a tény, hogy a nemzetiszocialista eszme számára már korábban megképződött egyfajta (protestáns) teológiai előszoba, ugyanakkor a politikai messianizmussal és a politika szakralizációjával szemben az egyedül hiteles teológiai választ a radikális krisztocentrikusság melletti határozott kiállás jelentette (ld. Barmeni Teológiai Nyilatkozat, Karl Barth és Dietrich Bonhoeffer nézetei, a Barth–Brunner-vita tanulságai).

A munka utolsó része a második világháború és a holokauszt jelentette cezúrát követően megjelenő –Johann Baptist Metz, Jürgen Moltmann, Dorothea Sölle, illetve a latin-amerikai felszabadítási teológia által fémjelzett – új politikai teológiai irányzatokat tekinti át, megállapítva, hogy ezek fő paradigmáikat tekintve (emlékezés mint normatív igény, aktív társadalmi felelősségvállalás, a Szentírásból táplálkozó pragmatikus életgyakorlat, a közösségelvűség és a társadalmi igazságosság hangsúlyozása) kimondatlanul is a sínai szövetséghagyomány szociáletikai fundamentumaihoz tértek vissza, jóllehetaz értekezés utal ezen genitivusos teológiák jogos kritikáira is.

A disszertáció záró következtetése az, hogy az archaikus-paradigmatikus szövetség-eszme teológiai újrafelfedezése, illetve a politikai teológia aktív, reflexív, tudományosalkalmazása a közösségépítés, a társadalmi felelősségvállalás, az immanens bálványok ledöntése és a mindenkori politika mítosztalanítása szempontjából napjaink keresztyén egyháza számára hatalmas potenciált rejt.A magyar református teológiának ma sokkal bátrabb, kritikusabb szociáletikát kellene művelnie, hiszen a hit és az egyház politikai instrumentalizálásának kísértése új formákban, a történelem intő tanításait könnyelműen ignoráló mai korban ismét testet ölt, ezért az egyháznak létfontosságú visszanyernie megrendült hitelességét, megőriznie prófétai hangját, az evangélium iránti elkötelezettségéből fakadó bátorságát, kritikai szabadságát. Az életvalóság tisztelete őszinte hitmegélést és életközeli teológiaművelést kíván –erre ösztönöz Istennek a szövetségben megnyilvánuló tökéletes szeretete is.

IV.
A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

1. A hazai református diskurzusban mindmáig alulreprezentált politikai teológia interdiszciplináris eszköztára nemcsak a vallás és a politika közötti strukturális-funkcionális analógiák feltárásához nyújt diagnosztikai keretet, hanem a vallási fogalmakat kisajátító politikai praxisok leleplezése mellett az egyház közéleti önértelmezésének és társadalmi felelősségvállalásának teológiai újragondolását is lehetővé teszi.

2. Az ókori keleti magaskultúrákban gyökerező szövetség-eszme a bibliai teológiában két ellentétes modellben, a sínai és a dávidi hagyományban öltött testet. Munkámban feltárom, hogy a *brīt* az immanens hatalom transzcendens alárendelésével horizontális társadalomszervezési alapot teremtett, majd ezt a sínai struktúrát a *diathḗkē* magasabb etikai szintre emelte, megteremtve ezzel a felelős, autonóm egyén és a szolidaritásra épülő politikai közösség teológiai fundamentumát.

3. A sínai hagyományhoz közvetlenül visszanyúló reformátori szövetségteológia és az arra építő puritán gondolkodás a szövetség-gondolat társadalomszervező potenciálját a dogmatika síkjáról a szekularizált politikai valóságba transzponálta. A dolgozatban nyomon követett eszmetörténeti folytonosság mentén teóriából praxis formálódott, amely a modern demokratikus alkotmányosság szellemi táptalajává vált.

4. Ebben az analitikus keretben a XX. századi totalitárius rendszereket a dávidi modell torz, „negatív szekularizációs” mutációjaként azonosítom. A német nemzetiszocializmus politikai vallása ugyan megtartotta a szövetségi struktúrát, de azt politikailag szakralizált entitásokkal áthelyettesítette, etikai-jogi tartalmát pedig megmérgezte. E szélsőséges történelmi kontrasztparadigma elemzése alapján amellett érvelek, hogy a politikai tér bálványozásával, a vallási kategóriák politikai kisajátításával és az egyház társadalmi reputációjának politikai tőkésítésével szemben ma is a radikális krisztocentrikusság jelenti az egyedül hiteles teológiai reflexiót.

5. A „folyékony modernitás” korában a magyar református teológiának bátor és határozott szociáletikát szükséges művelnie: a szövetség-eszme öröksége és a politikai teológia eszköztára hozzájárulhat ahhoz, hogy az egyház megőrizze prófétai hangját, önreflexiós képességét, kritikai szabadságát és – a politika mítosztalanításával – hiteles társadalmi felelősségvállalást gyakoroljon.

V.

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÁRGYÁBAN KÉSZÍTETT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

(MTMT szerzői azonosító: 10095145)

1. A valóság keresztyén interpretációja – avagy a latin-amerikai felszabadítási teológia történelemfelfogása, létértelmezése és politikai dimenziói. In: MOLNÁR Dániel – MOLNÁR Dóra szerk. (2023): XXVI. Tavaszi Szél Konferencia 2023, Tanulmánykötet, I. kötet, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 122-133.
   (MTMT azonosító: 34856313)

2. Világnézet, hitfelfogás, valamint egyházi elvek és gyakorlatok politikai transzlációja Adolf Hitler politikai teológiájában. In: MOLNÁR Dániel – MOLNÁR Dóra – DR. NAGY Adrián Szilárd szerk. (2024): XXVII. Tavaszi Szél Konferencia 2024, Tanulmánykötet, I. kötet, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 367-378.
   (MTMT azonosító: 37316019)

3. Hit, hatalom, apokalipszis: a nemzetiszocializmus vallási princípiumai. In: MOLNÁR Dániel – MOLNÁR Dóra szerk. (2025): XXVIII. Tavaszi Szél Konferencia 2025, Tanulmánykötet, I. kötet, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest,224-236.
   (MTMT azonosító: 37316027)

THE POLITICAL THEOLOGY OF THE COVENANT CONCEPT.
FROM ARCHAIC SACRALITY TO CONTEMPORARY DILEMMAS.
Doctoral (PhD) Dissertation

✷

I.
THE SUBJECT OF THE DOCTORAL THESIS

The interrelation between religion and politics – across millennia, shaping the fundamental structures of human culture, deep-layered, burdened by numerous inherited and contemporary frustrations, yet, despite a remarkable complexity, its internal dimensions organically still interconnected – can be articulated by various interpretive frameworks.

Of the possible theoretical parameters revealing the intersection points of these two entities, the present doctoral dissertation examines the evolution of the sacred-archaic covenant concept, the paradigm shifts and political translations in its internal logic by combining the framework of political theology with the conceptual and historical dimensions of political religion.The thesis emphatically focuses on the society-organizing and politics-shaping function of the contractual-horizontal model in the Sinai tradition, as well as on exploring its impact mechanisms.

Along these lines, as the genealogy of the covenant idea in the Sinai tradition, the research follows the process that has been ongoing for thousands of years: how this paradigmatic, community-building, community-preserving, unity- and coherence-forming thought – remaining crucial even to this day – evolved from a religious term with a sacred dimension into one of the most important theological sources for a Western individual's political responsibility. Furthermore, into a fundamental, structural pillar of his autonomy, political identity, socialexistence, into a tool for rights-based community building, and ultimately into one of the most significant structure-organizing principles of modern constitutional democracies.

Concentrating on specific political translation and secularization phenomena, the aim of this dissertation is to capture how the Sinai covenant concept functioned throughout history: first as a theological paradigm, later as a framework of interpreting reality, and eventually, how it transformed into constitutional praxis. It also reviews what occurred to the social-political space when, in the modern era, these theological checks – based on responsibility, equality of

rights, rule of law – ceased to exist, and were replaced by the distorted, secularized version of the rival Davidic model.

The intention of this work is to simultaneously represent academic, ecclesiastical, and social relevance by highlighting a subject area that has so far received hardly any attention in the Hungarian theological literature. Considering the XXI. century phenomena, it also strives to deepen the understanding of historical heritage, also to enforce and apply the deducible conclusions onto the urgentdilemmas of the present day.

Accordingly, following the introduction, the first substantive section of the thesis appoints and sets the theoretical parameters of the research by laying out the conceptual-historical and theoretical foundations of political theology and political religion.

The subsequent section– first by uncovering the roots of the Ancient Near East, then by expounding the theological-historical terms of the Old Testament *brīt* and the New Testament *diathékē*– on one hand points out the tension between the Sinai and Davidic covenantal traditions, on the other unveils the theological-political potential inherent in the former that fosters responsibility, autonomy and political ethics.

Through the analysis of the (late) Reformed covenant theology, the fourth chapter illustrates how the covenant idea – elevated onto the physical level of human experience – gained political articulation in the theological thinking of the era, and through its political institutionalization how 'the law written on the heart' became interpretable even in a historical dimension. These are followed by the examination of Puritanism – organically building upon the Reformed covenant theology perspective, and consistently synthesizing theory and praxis – which places the principle of the covenant into the centre of its political theology, and thus creates the prototype for the constitutional democracies of the modern era.

As the XX. century distortion of all these, and at the same time as the negative culmination of the Davidic tradition, the sixth chapter discusses the political religion of National Socialism: as a historical contrast paradigm, it demonstrates, with dramatic sharpness to this day, the dangers of the ethical emptying and substantive poisoning of covenantal structure, as well as that of the political instrumentalization of faith and church.

Through the review of the political theological movements after 1945 and the summary of research findings, the final chapter wishes to answer the question of how the unveiled theoretical foundations, examined historical traditions and new insights can successfully be integrated into present-day processes. That is, amidst the challengesof XXI. century how can the legacy of the covenant idea become a compass of ethical orientation and authentic social responsibility for the church.

II.
THE METHOD OF WORKING OF THE TOPIC

From a methodological perspective, the dissertation is of interdisciplinary approach, a systematic theological reflection based primarily on historical analysis.

The research does not strive for classical intellectual or conceptual history, nor for dogmatic completeness. Instead, it investigates how the biblical covenant theory – as a sacred-legal principle originally constituting community – functioned throughout history: first as theological paradigm, then as a framework for interpreting reality, and eventually, how it evolved into a social and political organizing principle.

The guiding thread of this work is represented by the functional genealogy of the contractual-horizontal covenant model rooted in the Sinai tradition. By focusing on specific processes of political translation and secularization – as well as on the phenomena accompanying them – the study reveals the operating and impact mechanisms of the model, at the same time spotlights the substantive-structural tension with the "rival archaic paradigm" of vertical-hierarchical nature, emerging from the Davidic tradition.

The thesis is based on extensively diverse – of theology, politics, history and social ethics – domestic and international literature, as well as other primary sources. In processing and analyzing these, the application of source criticism, contextual interpretation, targeted confrontation of scientific viewpoints were of tremendous significance.

Political theology serves as the conceptual and theoretical framework of all these, the horizon of which is broadened in the research by the diagnostic toolkit of political religion.

The source base of the dissertation rests on several key pillars, analyzed with source-critical and comparative methods:

- *Uncovering the Ancient Near Eastern and biblical roots*: In studying Hittite and Egyptian texts, Hebrew and Greek scriptural texts, the English and German translations and analyses served as a primary starting point.

- *Presenting the systematic political institutionalization of covenant theology*: In interpreting the works of the key figures of Reformed covenant theology – Martin Luther, John Calvin, Heinrich Bullinger, Johannes Coccejus, Johannes Althusius – I turned to Latin original sources. Prioritizing textual accuracy, I compared and complemented the above-

mentioned with English and German translations.When discussing Puritan political theology and covenantal thinking, by the examination of key contemporary documents (e.g.,*Mayflower Compact*), I also incorporated contemporary spiritual literature (Richard Baxter, Jonathan Edwards, Samuel Rutherford), along with scientific achievements of the most prominent Puritan scholars (including Perry Miller, J. I. Packer, Francis Bremer).

○ *Analysis of the political religion of National Socialism, interpreted as a contrast paradigm*: Regarding primary sources (above all, Adolf Hitler's writings and speeches, with less emphasis on relevant statements of Joseph Goebbels and Franz von Papen), I used the original German documents, and the texts available in the digital database of the German Federal Archives (*Bundesarchiv*). I compared these with the currents of contemporary Protestant theology resonating with National Socialist ideas (particularly the views of Paul Althaus and Emanuel Hirsch), and clashed all these with the reflections of the Confessing Theology (the Barmen Theological Declaration, the perspectives of Karl Barth and Dietrich Bonhoeffer, and the Barth-Brunner debate).

Throughout the development of the topic – as one of the main motivations for the dissertation itself – the method of theological hermeneutics was implemented. The overview of the archaic and sacred roots, analysis of source texts, critical interpretation of contemporary documents, and placing the covenantal theory into the given theological-historical context all serve the main purpose of the research valid to the present day: drawing social-ethical and church-strategic consequences that plant the seed to meaningful self-reflection, constructive community-building, and authentic social responsibility of the Christian Church (*communio sanctorum*).

III.
SUMMARY OF THE RESULTS OF THE DOCTORAL THESIS

In the third decade of the XXI. century we are witnessing a series of global processes occurring simultaneously across several social subsystems – mutually reinforcing and synergetically interacting – which, similar to previous civilizational epochal shifts, can reasonably be identified as a paradigm shift.

The current realignment of global political relations, the infocommunication revolution fueled by the explosive technological development, and the deepening social polarization linked to the general loss of values are transforming community, political and economic structures. These transformations pose such challenges to the Christian church – affecting its prophetic-watchman role, identity, credibility of its testimony – that demand the rethinking of traditional responses and an adaptation of action forms. All these emerge in an era of 'liquid modernity', that raises severe ethical dilemmas while leaving no time for learning.

Along the driving force of my commitment to my own denomination and church, the primary motivation for this research came from the realization that political theology – an area mostly pushed to the periphery in domestic Reformed theological discourse, yet possessing tremendous, untapped potential– serves as an orientation tool in our age of extreme fragmentation and relativism. It provides a hermeneutical-analytical framework to interpret social engagement, relate to political power, promote community affairs, and address the question of self-identification and self-reflection of the church.

Based on this realization, the main goal of this dissertation was to examine the evolution of the biblical covenantal idea through the hermeneutical lens of political theology, across specific historical junctions. Furthermore, it wishes to prove that this is not a defunct dogmatic thesis, but an authentic theological principle capable of offering answers worth serious consideration even today. As one of the most relevant foundations of Christian faith and communal existence this principle serves as a determining, forming force in Western political culture and identity.

As the first step, the hermeneutical-diagnostic framework of the dissertation was established. Even though the dissertation does not view the terms 'political theology' and 'political religion' as rival or competing concepts, distinguishing between them is essential. While political theology is a theoretical interpretive framework demonstrating structural-functional analogies, political religion is the practice itself, wherein an absolutized political ideology– with a

radical claim to totality – replaces religion and sacralizes the political sphere. A clear definition of these categories ensures precise conceptual and discursive orientation, provides an interpretive diopter through which the historical translations and distortions of the covenantal idea can be seized with scientific rigor.

As a starting point for this, the dissertation first puts the Ancient Near Eastern roots of the covenant theory under comparative analysis. It finds that in early high cultures, the invisible 'bond' guaranteeing the transcendent and immanent order was a complex of ideas connecting the divine and human worlds through a sacred representative. This formed the basis of social coherence, determined the life of the individual and the community in every single moment; also it served as an intellectual pedestal for the *brīt* concept of ancient Israel.

The Sinai covenant model – adopted in a quite unique manner – carried a revolutionary theological and political innovation: contrary to the previously characteristic vertical concept of power, it envisioned a social-political arrangement based on a horizontal covenant with God resting on mutual conditions and placing the king under the rule of law, thereby, in a sense, dismantling the organic, coherent unity of religion and politics that had prevailed so far.This Sinai tradition was internalized by the prophetic tradition preserved under the name of Jeremiah with the promise of the 'law written in the heart', which the New Testament concept of *diathḗkē* elevated onto an even higher ethical level. In doing so, it created the theological dimension of the individual capable of ethical, responsible, autonomous action free from external coercion, as well as politics placed on community-ethical foundation.

The praxis of the new covenant at once desacralized all earthly power, elevated the command of love as the ultimate boundary of politics; service permeated by *agape*, solidarity, mutual responsibility grew into the primary compass and internal organizing power of the Christian community.

The dissertation points out that this developmental curve gave rise to the concept of the even politically autonomous Christian citizen, and on the horizon of political theology this transformation process can be considered one of the historical starting points for the democratization of the covenantal idea. Ultimately, it can be viewed as one of the deepest theological roots of democracy, republicanism, and self-governance.

One of the main conclusions of the dissertation is to justify that the theological and historical significance of Reformed covenant theology – in contrast to the medieval theological thought that organically integrated the federal idea into the vertical-hierarchical order – lay precisely in its direct return to the contract-based source of mutual conditions in the Old Testament, and in its elevation of this source onto the level of social organization. This at first established the

fundamental principles of the federal structure, and thereby the theological and legal preconditions for modern constitutionalism.

Through the depiction of the covenantal perspectives of the most prominent reformers and political thinkers, this work demonstrates the gradual process of the Sinai model becoming political practice: the impressive dynamic along which the *testamentum* transformed from the emphasis on its one-sided, merciful nature (Martin Luther) into political and public legal reality, a secularized *pactum* (Johannes Althusius).The study identifies the American experiment of Puritan social construction as the culmination of the early modern synthesis of theory and praxis; as the peak of the political institutionalization of theological thought. It validates the thesis that Puritanism was far from merely a narrow religious doctrine or denominational affiliation; rather, as an ethos present in all fields of life, it shaped the very concept of the state by elevating the exceptionally strong communal aspect of the covenantal theory into a key element for the proper understanding of political order.

The dissertation concludes that Puritanism was the 'Scripture brought to life', the submission to the will of God, the *reformatio vitae* by the Word, which placed as much emphasis on the spiritual realization of God's rule as on its practical implementation.

As confirmed, in the political theology of the Puritans, the religious teachings and political thinking mutually shaped each other, and the legacy of this close intertwining – among others manifested in the autonomous self-governance of Puritan congregations, decentralized power, and debates over checks and balances, religious tolerance, forms of limited governance, a supporting attitude towards the active participation of citizens in public affairs – meant a determining intellectual environment for American democracy, constitutionalism, political culture and identity.

However, while Puritanism provides an excellent example of richness in the interaction of religion and politics – regarding the political translation of theological-political contents we can clearly speak of a religious motive and theological considerations, a 'positive secularization' – history also offers numerous cautionary precedents where this 'transfer' served ruthless and destructive political goals.Shedding light on the ideology of the XX. century German National Socialism, this dissertation diagnoses the negative culmination of the Davidic covenant model: a totalitarian regime that replaced the internal structure of the covenant, pathologically distorted its internal content, and proclaimed a secularized salvation history. It constructed a totalitarian political religion as a mutation of 'negative secularization' by brutally expropriating sacred symbolism, religious rhetoric and religious emotions, while eliminating the ethical-normative checks of the Sinai tradition.

In regards to the power regime that created 'imitative legitimation' through analogies carrying a sense of cultural belonging via sacred traditions, the research underlines that in the fundamental structure of the covenant it replaced the contractual community of God and people with *the unio mystica* of the *Führer* and the *Volksgemeinschaft*, replaced the law with the promise of the 'Thousand-Year Reich', and filled the place of chosen people with the biological selection of the Aryan race.

Nevertheless, the dissertation does not fail to contrast the Word's sovereignty with the totalitarian state, presenting it through the analysis of Confessing Theology's reflection. This confirms the fact that a kind of (Protestant) theological 'anteroom' had already been formed for National Socialist ideology earlier, yet the only authentic theological answer to political messianism and to the sacralization of politics was a firm support for radical Christocentrism (e.g., Barmen Theological Declaration, perspectives of Karl Barth and Dietrich Bonhoeffer, lessons of the Barth-Brunner debate).

The final part of the work inspects the new political theological movements appearing after the caesura of World War II and the Holocaust – marked by the names of Johann Baptist Metz, Jürgen Moltmann, Dorothea Sölle, and by the Latin-American liberation theology –, concluding that in terms of their main paradigms (memory as a normative demand, active social responsibility, pragmatic way of life nourished by the Scripture, emphasis on community spirit and social justice) they implicitly returned to the socio-ethical foundations of the Sinai covenant tradition. Nonetheless, the dissertation also refers to the legitimate criticisms of these genitive theologies.

The final conclusion of the study is that the theological re-discovery of the archaic-paradigmatic covenantal theory accompanied by the active, reflective, scientific approach of political theology holds an immense potential for the Christian church of the present day: community building, social responsibility, overthrowing immanent idols and the demythologization of current politics.

Today's Hungarian Reformed theology ought to practise much bolder, more critical social ethics, as at the present the enticement of political instrumentalization of faith and church is taking shape in new forms, ignoring the cautionary lessons of history.

It is vital that the church regains its damaged credibility, preserves its prophetic voice, its courage and freedom for criticism derived from its commitment to the Gospel.

Respect for reality of life requires sincere living of faith and life-oriented theology – as encouraged by God's perfect love manifested in the covenant.

IV.
THESES

1. The interdisciplinary toolkit of political theology, even today underrepresented in domestic Hungarian Reformed discourse, does not only provide a diagnostic framework to reveal the structural-functional analogies between religion and politics, but also unveils political practices appropriating religious concepts. Moreover, it enables the church to theologically re-evaluate its public self-interpretation and social engagement.

2. Originating in the high cultures of the Ancient Near East, the covenant concept took shape in two contrasting models in biblical theology: the Sinai and the Davidic traditions. The study demonstrates that by subordinating immanent power to a transcendent rule, *brīt* established a horizontal foundation of social organization; this Sinai structure was then elevated onto a higher ethical level by *diathḗkē*, thereby paving the way to the theological foundation for a responsible, autonomous individual and for a political community grounded in solidarity.

3. Reformed covenant theology – reaching directly back to the Sinai tradition – together with Puritan thought built upon it, transposed the social-organizing potential of the covenant idea from the domain of dogmatics into secularized political reality. Along the intellectual-historical continuity traced in the dissertation, theory developed into praxis, and became an intellectual incubator for modern democratic constitutionalism.

4. Within this analytical framework, I identify the totalitarian regimes of the XX. century as distorted, 'negative secularization' mutations of the Davidic model. Though the political religion of German National Socialism retained the covenantal structure, it replaced its original foundations with politically sacralized entities, thus poisoning its ethical-legal content. Based on the analysis of this extreme historical counter-paradigm, I argue that even today, radical Christocentricity remains the only authentic theological reflection against the idolization of political space, politically appropriating religious categories, and against the conversion of the church's social reputation into political capital.

5. In the age of 'liquid modernity', the Hungarian Reformed theology must practise courageous and confident social ethics: the legacy of the covenantal idea together with the toolkit of political theology can contribute to the church preserving its prophetic voice, its ability for self-reflection, its freedom of criticism; and so – through the demythologization of politics – exercise authentic social responsibility.